

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature
Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 3, Eylül/September 2020

Emrah SEFEROĞLU

Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi
emrah.seferoglu@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9164-2604>

Savaşın Tekrarlanan Gerçeğine Dair Örneklem: *Dünyada Harp Vardı!*

Sample of The Repeated Reality of War: "Dünyada Harp Vardı!"

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 26.06.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 01.09.2020

Yayın Tarihi/Published: 11.09.2020

Atıf/Citation

Seferoğlu, Emrah (2020). Savaşın Tekrarlanan Gerçeğine Dair Örneklem: *Dünyada Harp Vardı!*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (3), s. 346-354. DOI: 10.34083/akaded.758490.

Seferoğlu, Emrah (2020). Sample of The Repeated Reality of War: *"Dünyada Harp Vardı!"*. *Journal of Academic Language and Literature*, 4 (3), p. 346-354. DOI: 10.34083/akaded.758490.

<https://doi.org/10.34083/akaded.758490>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

İnsanlık tarihiyle yaşıt olan savaşlar sadece cephede gerçekleşmez. Savaşın etkileri sonuçlarının yansıdığı bütün toplumlarda görülür. Toplumda yaşayan bireylerin savaş öncesi konumları ile savaştan sonraki konumları arasında doğrudan bağlantı vardır. Dünyadaki doğuşu, kaderi mensup hissettiği halk ve konumdan farklılaşan kişi sorunsalı, "Dünyada Harp Vardı!" özelinde Orhan Kemal yazınının ortak yönelimlerinden biridir. Öyküde tarihsel süreçte Dünya'daki büyük bunalım kişiye ait problemleri, gel-gitleri, açmazları birçok şekilde fazlalaşır ve yoğun bir anlam kazanır. Öykü; insanlığın savaş durumu içinde bireylerin hem kendi, hem bir yanıyla evrensel hikâyelerini anlatır. Bu sebeple, Öykü, verili dünya ve gerçeklik karşısında kurgu dünyalar üzerinden gerçekleri görünür kılar. İkinci Dünya Savaşı ve birey arasındaki ilişkiyi örnekleyen metin, birey sorunsalını benlik algısını, toplumsal çöküşü, cezaevindeki kapalılık algısını aktarır.

Makalede; "Dünyada Harp Vardı!" öyküsünden hareketle savaş durumunun toplumdan bireye uzanan görünümleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Dünyada Harp Vardı!, savaş, toplum-birey, Orhan Kemal

Abstract

Wars that are equal to human history do not just take place on the front. The effects of the war are seen in all societies on which the results are reflected. There is a direct connection between the pre-war positions of individuals who make up the society and their positions after the war. The problem of individual whose existence and destiny differs from the community and class he/she belongs to is one of the common trends of Orhan Kemal's writing, especially in the story named "Dünyada Harp Vardı!" In the story, the great crisis in the world during the historical process, problems, contradictions and dilemmas related to the individual increase and deepen in countless variety. The story tells the individuals' own stories and universal stories in the state of war. For this reason, the story makes facts visible through fictional worlds against the given world and reality. The text, which exemplifies the relationship between the Second World War and the individual, conveys the problem of individual, self-perception, social collapse, and perception of prison.

In the article, the views of the war ranging from society to the individual will be examined based on the story named "Dünyada Harp Vardı!"

Keywords: *Dünyada Harp Vardı!*, war, society-individual, Orhan Kemal

Giriş

*Dünya'da harp vardı!
Dünyadaki harbe alkış tutan
yalancı rotatifler, baskı makineleri, radyolar,
bütün bunları alkışlayan aldatılmış kalabalıklar vardı! (s.330).*

Savaş insanlığın başat özne olduğu durumdur. Halkların oluştuğu tarihten itibaren bireyin gelişim sürecinin travmatik dönemlerini oluşturur. Savaşların yok edici durumunun yalnız iktidarlar açısından var olduğunu düşünmek, cephedeki savaşın başat unsurunu teşkil eden "birey" etkenini ve gerçeğini göz ardı etmektir. Toplumlara oluşturan sosyal yapının merkezî figürü insan, cephede ve gerisinde birey olarak bütün gerçekleri kendinde toplar. Bir milletin mensubu olmak yaşanan toplumun uğradığı mağduriyetin bireyin psikolojisinde travmatik sonuçları açması gibi; iktidarın ya da kitlenin uğradığı mağlubiyet algısının da sonuçları yaşanan dönemi etkiler. Devletin, milletin etkilendiği savaş hâli bireysel anlamda kişinin psikolojik ve sosyolojik sorunlar yaşama nedenidir. Savaş sırasında ya da savaşı tema olarak işleyen eserlerde kişilerin değişimi gerçek tarihî olaylar üzerinden aktarılır. Bu noktada kurgunun içinde yer alan gerçek durumun aktarımı, dönemi ve zamanın belirleyicilerini algılamanın edebî yoludur.

Kurgusal metinler, okur ile görünmeyen bir fiziki temas sağlayarak okur üzerinde istenilen alışkanlıkları yaratmakta, daha da önemlisi dramatik aksiyondaki gerçek olanla kurulan bağlam, okurun işlenen konu hakkındaki duygusal algılayışlarını değiştirebilmekte ve bu durumda da okur istenilen görüşe kanalize edilebilmektedir. Yaşadığı dönemde tanık olduğu öznelerin benliğini, toplumsal tecrübe ve yaşamışlıkları, kolektif bilincin zamana taşıdıklarını ulusal ve evrensel boyutlarıyla ortaya koyan Orhan Kemal, yazınında Anadolu topraklarının yaşam öykülerinin gösterimini sunar. Eserlerinin temelini toplumun yapı taşları ve düzensizliği, gerçeğin iyi-kötü, görünen-görünmeyen boyutlarını kurmaca aracılığıyla sosyal yaşamdaki çarpıklıkları gösterme oluşturur. "Eserlerinde özellikle yığınla işçi ve köylü tipleri konu edinen Orhan Kemal, kötü yaşamları ve kötü insanları düzensiz bir toplumun yarattığı kaçınılmaz sonuçlar olarak görür ve bu insanların en kötüsünün bile bir iyileşme çabası taşıdığını, fakat düzenin buna engel olduğunu belirtir" (Uğurlu 2002: 43). Savaş yalınkat hâliyle "Dünyada Harp Vardı!" adlı öyküde yer alır. İkinci Dünya Savaşı'nın dünyayı hapishaneye dönüştürdüğü çağda Türkiye'de bir hapishanede kişilerin değişen yaşam şartlarının ve algısının dolaylı olarak savaşın sebep olduklarıyla kesiştiği olaylar aktarılır. Bireysel olan hapishane yaşamının, toplumsal olan savaş ile örtüşmesi öykünün çatışma noktasını oluşturur. Savaş dünyada, mahpus olma durumu kadar gerçektir ve ölmek/öldürmek iki durumda da sabit olarak yer alır.

Savaş Gerçeği ve Açlık

Savaşlar, çatışma dönemlerinde bıraktıkları derin izlerle olduğu kadar sonrasında da etraflarında gelişen kollektif bilinçle toplumsal hayatta çeşitli hassasiyetler oluşturur. Savaşın tanımlamalarında yer alan sadece devletlerarası olma durumu, yıkımın geride bıraktıklarının görünmemesine yol açar. Savaşı gerçek yapan rakamlar değil, mücadele sırasında ya da sonrasında yaşanan acılar, psikolojik travmalar, atlatılamayan süreçlerdir. Kurmaca metinlerde kullanılan bakış açıları aslında okuru etik-epistemik ve etik-politik perspektiflerin tamamını sarsan pozisyonların belirsizliğini göz önünde bulundurmaya davet eder (Shapiro 2015: 11). Savaş izleğini barındıran eserlerdeki gerçek ile kurmaca arasında bulunan ince çizgi okurun kendini eşgüdümlemesi için ortadan kalkabilir. Metinler aracılığıyla gerçek bir askerden, gerçek bir evden, gerçek bir savaştan rakamlarla bahsetmek yaşanan durumu kamufler eder/örtür oysaki edebî gerçek; toplumsaldan bireyselle gelişen bir müddet sonra alışma durumuyla duyarsızlaştıran acıları örnekler.

Dünyada harp vardı! Sınırlarımızın çok yakınlarından gelip geçiyordu motörlü araçların benzin kokulu homurtusu. Kötü haberler alıyordu dünyadan radyolar. Alman Nazileri, İtalyan Faşistleri, uzak doğuda Japonlar. Fırınlar dolusu yakılan insanların çığlıkları uçuşuyordu havada. Dünyada harp vardı! (s.317).

Genelin tikelde yansımalarının sağlanabilmesi için anlatıcı gerçek olanı -2. Dünya Savaşı'nda Türkiye- aktarıırken bireyin algısını oluşturan belirleyicileri metne taşır. Bu ayrıntıların betimlenmesi sırasındaki dizilişi, fiziksel ve algısal olarak dar ve kapalı olan hapishane içinden olumsuzun şahit olduklarını kendi hikâyesinden yansıtarak benliğini düşünsel anlamda olumluya dönüştürmesiyle aktarılır. İzlek olarak savaşı ele alan anlatılar bireyin ötekileşerek "çürük, yalıtık, yitik sosyal yaşamda bireyin yüzleştiği en temel izlek" (Eliuz 2009: 166) olan yabancılaşmasını imler. Savaş izleği altında öykü; ortak bilinç oluştururken iki değer üzerinden tanımlama yapar, halk ve birey. Öykü; öncelikle toplumda egemen olan halkın belirli dönemdeki ekonomik, toplumsal, kültürel oluşumundan kaynaklanan bir dizi veriden, simgeden, işareten faydalanarak kurgulanır. İkinci olarak bireyin kendi bellek kodlarından yaşadığı çevreyi yorumlamasıyla dramatik aksiyon oluşturulur.

"Dünyada Harp Vardı!" İkinci Dünya Savaşı'nın kodlarından ve bireyde oluşturduğu psikolojiden örnekler sunar. Dünya savaş hâlidir ve hapishanede olan bireyler kendi hayat savaşlarının ardından Dünya savaşının gerçekliğiyle karşılaşır fakat var olan değerlerden yola çıkan anlatılar, tüm bu değerleri, kendi potasında yoğurur, biçimlendirir, sunar. Böylece belli bir ortak (toplumsal) bilincin biçimlendirilmesinde, somutlaştırılmasında, etkinliğini toplum ölçüsünde sürdürmesinde önemli bir işlev yüklenir. Alıntıda yer alan "Dünyada harp, cezaevinde ölümü hatırlatan açlık" söylemi savaşın neden olduğu gerçek algısının aktarımıdır.

Ama harp vardı dünyada! Düşman uçaklarının bütün bu serin renkler cümbüşünü ateşe, kana, insan çığlıklarına her an boğabileceği günlerdi o günler. Türkiye'de Pasif korunma, karartma vardı geceleri. Milyonlarca değilse bile, binlerce insanın elleri şakaklarında kara kara düşündükleri günler. Sürgünler gelince cezaevinde bir derlenip toplanma, bir sıkışmadır başladı. Çukurlarına mosmor gömülmüş aç gözler, cezaevi koridorlarında sarı birer gölge gibi dolaşiyor, enselerdeki soluyuşları insana, çok yaklaşmış ölümü hatırlatıyordu. Dünyada harp, cezaevinde ölümü hatırlatarak dolaşan açlığın çıplak ayakları! (s.317)

Hapishaneye gelen sürgünler olarak gelen kitlenin "açlık" gösterimi "Dünyada Harp Vardı!" ve "insanlar açtı" söyleminin gösterimidir. İkinci Dünya Savaşı katılan ya da katılmayan bütün halkları etkiler. Bu etki; savaşın gerçek yönünü ortaya koyar. Öykü boyunca farklı ideolojilerin okura sunulması farklı kimlikler arasında diyalektiğin kurulduğuna işaret eder. İnsan, daima çevresi ile etkileşim içindedir. Fiziksel varlığı, anlamlandırma kapasitesi, kişiliği yani insanın kendisine "varım" demesini sağlayan tüm özelliklerini en başta var eden, onun çevresi ile deneyimlediği etki-tepki sürecidir. Şeyler ile arasında doğan ilgi ağı ile içinde bulunduğu zaman ve mekânı anlamlandırmaya başlar. Cezaevinde öykü kişinin gördükleri, bulunduğu mekânın psikolojik sınırını aşarak savaş nedeniyle yaşananları algılama ve kendini savaşın dünyasından soyutlama durumunu ortaya çıkarır.

Ellerinde mısır koçanları, çöp tenekelerinden kapışılmış kuru ekme, zeytin çekirdekleriyle sürgünler Başgardiyana da, düdüğüne de boşveriyorlardı. Zararlı tırtullar, ya da sürüngenler gibiydiler. Çiğ mısır koçanlarını dişliyor, zeytin çekirdeklerini kırıp içlerini ağızlarına atıyorlardı. Dünyada harp vardı! Alman Nazilerinin motörlü birlikleri, tarihsel bir öfkeyle Avrupayı, ne Avrupası, bütün dünyayı bir yandan kuzeyin uçsuz bucaksız bozkırlarına, öte yandan Atlantığın, Akdeniz'in çivit maviliklerine sürüyorlardı. Dünyada harp vardı! Türkiye harbin dışındaydı ama gene de dikenli kabuğuna olanca sinirliliğiyle çekilmiş korkunç bir allerji içinde, bekliyordu (s.315-316).

Savaşın korkunç boyutlarını oluşturan "şey", başkalarını yok etmede kullanılabilen silahların çok çeşitli olmasındandır. Modern teknoloji, nükleer silahlar, kimyasal silahlar, Nazilerin işkenceleridir. Kendisi savaşçı olmayan ve dev savaş makinelerinin bir dişi olmayan birey, onun etkisinde şaşırılmış hisseder ve hareketleri engellenir (Freud 1918: 2). Dünyada harp olması tarihten beri olağandır, savaş sırasında insanın ölümüne, açlığına, toprağından ayrılmasına alışmak ise hiçbir zaman normalleşmez.

Savaştaki Özne - Savaş Zengini

Savaş dönemindeki sıradan bireyin durumu acı sarmalıdır. Öyküde, özne cezaevindedir. Cezaevinde olma konumu bireyin kendi hatasıyla gerçekleşen

durumdur. Savaş sonucunda cezaevinde olan bireyler kendi hatalarından bağımsız daha büyük bir nedenin sonucudur. Dünya savaşları bireysel sebepleri barındırmaz, politik olarak var edilen savaşın sonucu, fizyolojik olarak savaşın omurgası olan insanın yok olmasıyla sonuçlanır. Her yok oluş sadece ölümle tespit edilmez. Kişinin ölümü fiziki olmasa da düşünsel olarak gerçekleşir. "Dünyada Harp Vardı!" ve sonuçlar acı sarmalı olarak öznenin gerçekliğiyle örtüşür. Kendi durumuna üzülmeye ile şahit olunan açlığa, yıkıma, yokluğa, tükenişe üzülmeye birbiri ile sarmal durumda şekillenir. İnsanın kendi içindeki acıya egemen olması, kavranamayan şeyle mücadele etmek, onu zorlamak, sıradan insanı boğan ve onda çılgınlık atma dışında bir tercih şansı bırakmayan bir şeyi kendi iradesine tabi kılmaktır. Bu şiddeti denetleyen kendi içinde biçimlendiren insan koşullarına boyun eğmekten çok kendine bağlar onları (Le Breton 2015: 164). İnsanın çaresizliği öykü öznelerinin hayata devam etmelerinin hem sebebi hem de sonucudur. Kendi çaresizliklerinden daha büyük çaresizlikte -insanın elinde olmayan savaş durumu- konumunu olumlayarak yaşama halidir. "Ne yapaydı insan?" cümlesi mevcut durumu örnekler.

Ne yapaydı? İnsan bir bıçakta gider mi? Sen olsan? Hadi be sen de! Sürgünler geldikten sonra cezaevinde esrar, afyon. hatta sürgünlerle birlikte gelip, bizim cezaevi tutuklarından pek çoklarınca benimseniveren eroin satışları hızlandı. Satışlar artınca, bıçak alış verişi, bıçak alış verişi artınca da kavga ve ölüm arttı. Dünyada harp vardı! Cezaevinde de alış veriş kavgayı ve ölümü arttırmıştı. Ölenler alış veriş edenler değil, adamları. Çünkü alış veriş edenlerin paket paketçigara, ekmeği, esrar, afyon, eroinleri vardı; cigara, ekmeği, esrar, afyon, eroin karşılığında pusu kurup cana kıyacıklar da pek çoktu cezaevinde... Kaplan avcısı" bütün bunların dışında, bütün bunlardan uzak, kendi âleminde. Dünyada harp, tutuklar evinde açlık, savrulan kamalar yarım somun için cana kıyıyormuş...(s.318-319).

Öyküde, savaş döneminde hak etmedikleri halde çeşitli yollarla zengin olan insanlara karşı eleştirel bir tavır vardır. Zengin olan öykü kişinin cezaevindeki durumu haksız kazanılanın insanı daha kötüye dönüştüreceğinin altı çizilir. Savaş dönemlerinde, harp zenginleri stokçuluk, vagon ticareti, tahvil ve faizcilik gibi yollarla servetlerine servet katarlar (Kacıroğlu 2009: 135). Biz/onlar çatışması zemininde öyküde aktarılan içeride ve dışarıda olma durumu, içerideki zengin ve fakir ayrımı bu haksız statüko anlatıcı tarafından cezaevinde eşitlenir ve zengin olan öykü kişisi Selahattin Bey'in özelinde harp zenginlerinin ahlâksızlıklarına vurgu yapılır. Onların başat ahlaki edimlerden eksik yapılarının altı çizilir; çünkü herhangi bir emek olmadan zenginleşen bireyin ahlaki çöküşü vurgulanır.

Dünyada harp vardı! Azrail sıra sıra, dizi dizi harp makineleri kılığına girmiş, Avrupa'nın altını üstüne getiriyor, insanlar kitleler halinde fırınlarda yakılıp, külleri bütün dünyaya savruluyordu. Dünyada harp, dünyada açlık, dünyada açlık

pahasına tokluk vardı. Açlar pahasına toklardan pek çoğu kocaman göbekleriyle kürsülere sığıyor, dizi dizi harp makineleri kılığına girmiş Azrail adına milyonlara yalan söylüyor, milyonları milyonların zararına kandırıyorlardı. Dünyada harp vardı! Dünyadaki harbe alkış tutan radyolar, rotatifler, baskı makineleri vardı. Radyolar, rotatifler, baskı makineleri yalan söylüyordu. Yalana, yalanlara inananlar. Yalana, yalanlara inananlardan biriydi Selahattin Bey (s.325).

II. Dünya savaşına girmeyen fakat bütün ekonomik zorluklarını yaşayan Türkiye’de II. Dünya Savaşı süreci boyunca bozulan ekonomik dengeler sonucunda halk yoksullaşır ve maddi kayba uğrar. I. Dünya Savaşı itibariyle harp kendi zenginini yaratır. Öyküde savaş durumundaki boşluktan kaçakçılık yaparak zengin olan Selahattin Bey’in anlatıcı tarafından cezalandırılması söz konusudur. Savaşın yaşandığı çağda İstanbul’da devam eden sosyal hayatta bir Yahudi ile kavga edip hapishaneye düşen Selahattin Bey, hem maddi hem de algı olarak dramatik aksiyonda yok edilir. Haksız şekilde kazandığı parası hapishanede kendi sonunu hazırlamasına neden olur. Harp zenginleri, milletin mücadelesinden ve düştüğü durumdan faydalanarak kendilerini ait hissettikleri topluma yabancılaştırıp bireyselleşir ve biz’den koparak ben’in menfaatlerine hizmet ederler. Süregelen savaşların sonucunda harp başkalarının sıkıntısından, cephede olması sebebiyle yokluğundan faydalanarak maddi anlamda gösteriş yaparak toplum hayatı içinde kendilerine bir zümre oluştururlar. Halkın yaşadığı kıtlık ve sefalette bu zümre, refah seviyesini artırır. Menfaatleri sonucunda kazandıklarını da dönemin eğlence davetlerinde harcarlar. Eğlencelere gitmek, savaş gerçeğini yok sayıp “dünyada harp var”ken ahlaki çöküşle ilişkilendirilerek örneklenir.

Dünyada harp, Türkiye’de şahlanmış karaborsa Devletin maaşı da ne? Karaborsa Selahattin beye binler veriyordu, Viski veriyordu, havyar veriyordu, pırl pırl çizmeler, kat kat i İngiliz kupon kumaşından elbise, bitmez tükenmez çalım veriyordu. Devlet de ne? Hükümet de ne? Maaş da ne? Selahattin Bey göz yumuyordu kaçakçılara. Milyonlar vuruyordu kaçakçılar aylı, aysız, çisentili, çisentisiz gecelerde. Aylı aysız, çisentili çisentisiz gecelerde arabalar çıkıyordu ıslak ormanlardan. Arabalar dolusu keresteler. Binler, yüz binler kaçıyordu, kaçırılıyordu. İş bilen, kılıç kuşananındı. İş bilen kılıç kuşananlar yüz bin yüz bin kazanıyorlardı. Selahattin Bey, küçücük Selahattin bey, Adolf Hitler bıyıklı Selahattin bey de bin bin (s.325-326).

Hapishanede Selahattin Bey, haksız servet sahiplerinin başına gelebileceklerinin örneklemini sunar. Harp zengini prototipi olarak Selahattin Bey’e dolaylı olumsuzlama yapılarak metinde hapishanedeki “hayat adaletinin” gerçekleşmesi içerideki ile dışarıdaki hayatın Türkiye örneği üzerinden kesişim noktasını oluşturur.

Sonuç – Savaşın Yok Ettiği

İkinci Dünya Savaşı'nın görüngülerinin edebî metinlerde işlenmesinin bir örneği olarak, "Dünyada Harp Vardı!" savaş durumunu cephedeki mücadele üzerinden değil, konu edinen savaşa katılmayan bir ülkede yaşayanların etkilenme süreçlerinden hareketle işler. Savaşlar dünyayı cezaevine çevirirken metnin mekânı da cezaevidir. Cezaevindeki öykü kişilerinin mekân algısı hem fiziksel hem de algısal olarak kapalıdır. Açlık ve ölüm savaşın gerçekte olan kesişimleridir. Herkes, kendi doğasına ölümü borçludur ve herkes borcunu ödemeye hazırlıklı olmalıdır. Ölüm yadsınamaz ve kaçınılmazdır. Ancak mevcut yaşantımızda bireyler ölümü bir kenara koymak, hayattan çıkarmak için kusursuz bir eğilim gösterir. Gerçekte kişi kendi ölümünü hayal etmez, çünkü insan bilinç dışında ölümsüzlüğe ikna olur. Ölümün bu geleneksel tavrı savaşta bir kenara itilir. "Dünyada Harp Vardı!" öyküsünde cephe içinde ölümü değil, savaşın getirdikleriyle yaşanan psikolojik ölümleri taşır. Cezaevine gelen sürgünler olarak adlandırılan kişilerin anlatılması bir ölümdür. Açlıktan bir somon ekmek için birbirine saldırmak ölümdür.

"Dünyada Harp Vardı!" öyküsü küçük insanların trajik hikâyesini büyük bir savaşın içinde hapseden bütün dünyadan, bireyin kendi içinde ve gerçek cezaevinde olma durumu üzerinden aktarır.

Kaynakça

- Eliuz, Ülkü (2009). *Orhan Kemal ve Romancılığı*. Ankara: MEB Eğitim Yayınları.
- Freud, Sigmund (1918). *Reflections on War and Death*. Çev: A. A. Brill ve Alfred B. Kuttner, New York: Moffat, Yard and Company.
- Kacıroğlu, Murat (2009). Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri. *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 20, Kış 2009, s. 117-136.
- Kemal, Orhan (2010). *Yağmur Yüklü Bulutlar-Dünyada Harp Vardı!*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Le Breton, David (2015). *Acının Antropolojisi*. Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Sel Yayınları.
- Shapiro, M.J.(2015). *Savaş Suçları*. Çev. Yasin Emre Kara, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uğurlu, Nurer (2002). *Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi*. İstanbul: Örgün Yayınları.